

ANN ÖHRBERG

”Kommen nu, I Swea Inbyggare!” Kvinnliga författare och politisk retorik under frihetstiden

Finns det ett särskilt kvinnligt politiskt språk? Eller använder kvinnor andra strategier för att uttrycka politiska åsikter? Ann Öhrberg diskuterar två kvinnliga författares politiska texter från 1700-talet.

Qwinnan städer jag icke, at hon råder öfwer mannen; utan ware i stillhet. Ty qwinnan är mansens ära. Icke eller bör hon wilja lära offentliggen, eller blanda sig uti de saker, som mannen allena tilkommer, at sköta.

(ur Elisabeth Gyllenborgs *Marie Bästa Del, Eller Thet Ena Nödvändiga...*, del I, 1756).

Fruentimbers Skuggan: Ja, ja, det mästa jag wet är at jag intet wet, men derföre har jag warit [...] och är ännu begiärlig at lära. Kan man intet få komma så när at man åtminstone fick se de lærdas parck?

(ur Margareta Mommas *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga*, 1738).

Hur framför den sina politiska åsikter som inte betraktas som kapabel att överhuvudtaget yttra sig i offentliga ting? I denna artikel skall frågan om kvinnliga författares politiska språk och retorik under 1700-talet diskuteras, närmare bestämt under den period som brukar kallas frihetstiden (1720-1772).¹ Rent generellt kan man konstatera att politiken under 1700-talet betraktades som ett i första hand manligt område (se t.ex. Pateman 1989: 4; Sjöblad 1997: 127-128; Wiesner 1993: 241-252). Kvinnor hade inte heller formell politisk makt, ett förhållande som de hade gemensamt med

en stor del av den dåtida manliga befolkningen, men likväl fanns det kvinnor som agerade och reflekterade över politiska frågor. Att intresset för politik är stort gäller allmänt under frihetstiden och man kan se att detta också innefattar kvinnor. Tydligast kan vi kanske avläsa det i spåren efter kvinnor ur de bургnare sociala skikten. Där finner man kvinnor som skrev politiskt debatterande texter, ledde eller deltog i politiska salonger, intresserade sig för politiska spörsmål i dagböcker och kommenterade och förde vidare politiska nyheter i sina brev (se till exempel Sjöblad 1997: 127ff.; I. Carlsson 1966: 37-38). Samtidigt fanns det strukturella hinder för kvinnlig medverkan i den politiska offentligheten.² En intressant fråga är då om kvinnliga författare till politiska texter, som en följd av detta, var tvungna att anpassa sina strategier och texter på grund av sitt kön? Fanns det ett speciellt 'kvinnligt' politiskt språk?

Här kommer två tryckta politiska skrifter att diskuteras, den ena är en tidskrift skriven av Margareta Momma, *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga* (1738-39) och den andra är en bibelkompilatorisk skrift (en text sammanfogad av bibelcitater) skriven av Elisabeth Gyllenborg, *En Swensks Tankar Ofver Den 22 Junii 1756* (1756). Dessa texter är

skrivna av författare från olika sociala skikt och decennier, och deras skrifter skiljer sig åt beträffande uppbyggnad och de frågor som behandlas. Mommas tidskrift exemplifierar inte bara att kvinnor vid denna tid ger sig in i den politiska debatten utan framför allt utgör den ett intressant exempel på vilken strategi kvinnor under denna tid tillämpar för att överhuvudtaget skaffa sig tillträde till offentliga samtal. Gyllenborgs skrift visar tydligt hur även kvinnor utan att tveka kunde axla rollen av en *rhetor* (talare), och i detta fall på ett ytterst anspråksfullt sätt. Det dessa bägge författare har gemensamt är att de med sina skrifter vänder sig direkt till en politisk offentlighet och att de bägge två förstår att använda den klassiska retorikens verktygsmedel. Men man kan också poängtera att Gyllenborg och Momma inte var ensamma om att ta till orda i politiska frågor. Bland de uppåt 150 kvinnliga författare som lät trycka sina verk under perioden 1720-1772 återfinns också författare till politiska texter. Det kan vidare framhållas att många kvinnliga författare vid den här tiden var drivna retoriker som uppenbarligen hade tillägnat sig den klassiska retoriken (Ohrberg 1998: 18f.; 155ff.; 141f.).

Under 1700-talet, liksom tidigare, var författarrollen oftast förenad med en ämbetsmannagärning. Författare skrev för att meritera sig för ämbete eller inom ramen för ämbetsmannaverksamhet, de var s.k. ämbetsförfattare (Bennich-Björkman 1970). Den givna frågan blir då förstås: om författarrollen under 1700-talet i väsentlig grad var knuten till ämbetsutövning – och kvinnor inte hade rätt att inneha ämbete – varför skrev de då? Man kan generellt sett säga att en väsentlig förklaring troligtvis är att de kvinnliga författare (som gick i tryck) skrev utifrån hela hushållets intressen – de representerade hushållets utåt med sina texter.³ Endast ett fåtal undantag finns, ett av dessa är Hedvig Charlotta Nordenflycht, en av frihetstidens mer produktiva och uppburna författare. Hon kan på goda grunder betraktas som en av våra första yrkesförfattare och hon var en av få dåtida författare som levde helt på sin penna. När det gäller de två författare som skall diskuteras

här kan man – förutom givetvis att de även var djupt intresserade av politiska frågor – se hur deras skrifter skrevs utifrån hela hushållets intressen. Margareta Mommas tidskrift bidrog bland annat till att ge familjen Mommas nystartade tryckeri en 'modern' profil; Elisabeth Gyllenborgs skrift kom lägligt ut i samband med att familjen Gyllenborgs politiska ställning ifrågasattes.

Vad är då att räkna som politisk litteratur vid denna tid? I artikeln kommer en operationell definition att användas, vilken hämtats från Ingemar Carlsson (1966), där texternas funktionalitet får styra. Politiska texter kan skifta till form och publikationssätt, men har det gemensamt att de tillkommit "i en aktuell situation och har en politisk uppgift eller i varje fall huvudtendens eller kom att i samtiden bli politiskt uppmärksammade" (I. Carlsson 1966: 82f.; I. Carlsson 1967: 1).

Ett annat viktigt begrepp att föra in i en diskussion av politiska texter är begreppet makt. Här kommer jag att använda mig av den distinktion mellan *makt* ("power") och *auktoritet* ("authority") som gjorts av historikern Merry Wiesner, med de nyanseringar som gjorts av dessa bägge begrepp av framför allt Kekke Stadin.⁴ "[M]akt för att beteckna förmågan att i en social relation vinna gehör för sina intressen, idéer och mål, medan auktoritet står för rätten att agera för dessa" (Stadin 1997: 196). Stadin poängterar dock att man måste göra en distinktion mellan legal auktoritet å ena sidan och socialt accepterad, legitim auktoritet å den andra. "D.v.s. mellan å ena sidan den rätt att agera för sina intressen, som tillerkänns kvinnorna i lagar, förordningar, religiösa regler och liknande och å andra sidan den auktoritet som vid en viss tidpunkt accepterades i samhället eller i en del av samhället, i praxis" (Stadin 1997: 197). De kvinnliga författare som skall granskas här hade inte legal auktoritet men inte desto mindre söker de påverka den politiska debatten. De utformar också sina skrifter så att budskapet skulle mottas väl av läsarna och de visar sin orientering beträffande politiska frågor – de är inte maktlösa.

Brigitte Mral framhåller i en artikel om kvinnors retorik att en granskning av denna

kräver att man tar hänsyn till kontexten eftersom "[a]lla kvinnliga talare har kunnat utgå ifrån ett mer eller mindre starkt motstånd hos publiken som de på ett eller annat sätt varit tvungna att parera, inte bara den eventuella kritiken mot själva budskapet, som alla talare måste räkna med, utan den speciella avogheten mot att en kvinna visar upp sig offentligt" (Mral 1995:107). Kvinnliga strategier i denna situation blir då, menar Mral, att anpassa sin framtoning genom att anlägga en mask, som också kan innebära "en virtuos lek med publikens fördomar" (Mral 1995: 110). Den kvinnliga talarens *persona*, d.v.s. denna yttre hållning eller mask, blir en nödvändig del i den kvinnliga talarens strategi.

En väsentlig fråga att lyfta fram i detta sammanhang gäller eventuell anpassning till motstånd. Måste alltså kvinnliga talare alltid anlägga denna mask – och hur ser den i så fall ut? Och om en kvinnlig författare framför ett kontroversiellt politiskt budskap – är det då budskapet i sig som betingar eventuellt val av *persona* eller är det faktumet att hon är en kvinnlig aktör i ett manligt dominerat och definierat fält?

Ett intressant exempel på en kvinnlig författares strategi ges av Jamie Barlowe i en uppsats om Mary Wollstonecraft. Wollstonecraft antar minst av allt en tillbakadragen eller 'kvinnlig' position när hon debatterar kvinnans ställning, framför allt i *A Vindication of the Rights of Woman* (1792). Tvärtom, menar Barlowe, talar Wollstonecraft som *rhetor* i första hand för kvinnor till män. Genom detta kan hon dels få ut sitt budskap i forum där makten finns koncentrerad (*Vindication* är följaktligen också dedicerad till Talleyrand), dels kan hon visa på hur en saklig och logisk argumentation inte bara är förbehållen manliga talare. Hennes skrift får därigenom en dubbel slagkraft när det gäller att plädera för kvinnans rättigheter (Barlowe 1995).

En större del av de politiska skrifterna skrivna av kvinnliga författare är, liksom de skrifter som skall diskuteras här, utgivna anonymt. Här skulle alltså en viss försiktighet eller tillbakadragenhet i talarpositionen kunna spåras. Men samtidigt var det så att politiska skrifter

oftast var anonyma, även om man kan anta att de allra flesta i kretsen runt författaren visste vem som skrivit den. Den politiska litteraturen är under frihetstiden en i stort sett anonym litteratur (I. Carlsson 1966: 61). Anonymiteten kan följaktligen inte ses som ett utmärkande kvinnligt drag. Man skulle rentav kunna vända på det och hävda att just den politiska diktningens anonymitet ger kvinnliga författare en möjlighet att gå ut i offentligheten med sina politiska åsikter.

Det som skall belysas i denna artikel är, mot bakgrund av detta, frågan om det går att urskilja ett specifikt 'kvinnligt' politiskt språk eller en 'kvinnlig' retorik i Mommas och Gyllenborgs texter. För att göra detta är det nödvändigt att granska både den historiska kontexten och hur texterna är utformade. Vilka frågor tar dessa kvinnliga författare upp? Vad får dem att ta till orda? Hur strukturerar de sin argumentation? Ytterligare en väsentlig fråga är att granska till vilka de vänder sig: är det till en kvinnlig, manlig, eller blandad läsekrets? Och slutligen, vad väljer de för retoriska strategier för att få gehör för sina politiska åsikter?

Att närma sig de lärdas park

Till att börja med skall Margareta Mommas tidskrift diskuteras. Margareta Momma (1702-1772) var född von Bragner och kom ursprungligen från Holland. Hon var gift med tryckaren Petter Momma, som även han hade sina rötter i Holland. Släkten Momma hade invandrat till Sverige under 1600-talet.⁵ Strax innan tidskriften trycktes hade Momma etablerat sig i Stockholm som tryckare och dessutom erhållit den åtråvärda positionen som kunglig tryckare (vilket innebar att tryckeriet fick uppdrag från staten).

Tidskriften *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga* (hädanefter kallad *Samtal*) trycktes från oktober 1738 till januari 1739 på Peter Mommas tryckeri (Kungliga boktryckeriet) och kom ut i tio nummer.⁶ Från början framgår det att fler nummer planerades. Varför utgivningen avbröts är oklart; uppenbart är att den omedelbart drog på sig

dåvarande censorn Gustaf Benzelstjernas missnöje. Redan i nummer ett och två företog censor strykningar beträffande några ”förkleenlige ordesätt emot Academier [förkleenande uttryck mot universitet]” samt ett långt avsnitt om Rysslands angrepp på Turkiet.⁷ Dessutom lönade sig kanske helt enkelt inte tidskriften ekonomiskt.

Samtal är en s.k. moralisk tidskrift med ett sedelärande innehåll. Den mest kända moraliska tidskriften i Sverige vid denna tid var Olof von Dalins *Then Swänska Argus*, som utgavs 1732/33 och 1734 i två årgångar.⁸ I *Samtal* markeras tillhörigheten till denna tradition tydligt inte bara genom den periodiska formen utan också genom att tidskriften *Argus* skugga dyker upp i handlingen där han får fungera som diskussions- och sparringpartner åt den kvinnliga huvudpersonen.

Man kan för övrigt påpeka att alla dessa tidskrifter, inte minst Dalins *Argus*, innehåller mängder av mer eller mindre direkt lånat material, även om det kanske inte alltid översattes ordagrant.⁹ Något som ibland kommenteras av författaren men långt ifrån alltid. Detta gäller med största sannolikhet även Margareta Mommas tidskrift. Det intressanta här är emellertid inte att lägga originalitetsaspekter på hennes text.

Tidskriftens huvudtendens är politisk, sitt sedelärande yttre till trots (jfr Sylwan 1892: 186). Vi kan låta tidskriftens huvudperson Fruntimmersskuggan (eller Fruntimret) själv få ordet. Av hennes yttrande framgår att en sedelärande tidskrift vid denna tid även kunde innehålla politik och ekonomi: ”Om jag nu då genast nämde mot dig [Argi skugga] om några stora saker som ibland kallas Stats, ibland Riks /ibland Oeconomiska, ibland Sedolärande med mera, [...]” (s. 9-10). Tidskriftens radikalitet skiljer den en hel del från andra samtida tidskrifter. Alla som beskriver *Samtal* poängte- rar just detta (Sylwan 1892: 188; Holmberg, Oscarsson & Rydén 1983: 13; Larsson 1993: 432). *Samtal* skiljer sig också på en annan väsentlig punkt från sina svenska föregångare. Jag menar att tidskriften söker definiera det kvinnliga på ett helt annat sätt än samtida moraliska tidskrifter, som ofta raljerade över

eller sökte förmana kvinnor på grund av det man såg som typiskt kvinnliga negativa egenskaper, till exempel fåfänga eller pratsjuka. Detta kommer att diskuteras närmare nedan.

Den kvinnliga positionens betydelse

De moraliska tidskrifterna var till stor del upp- lagda som samtal mellan olika typiserade fikti- va personer, som får möta varandra och disku- tera diverse ämnen, ofta på ett kaffehus.¹⁰ *Samtal* har samma uppbyggnad, ’handlingen’ består av samtal mellan återkommande perso- ner som alla möter varandra inte på ett kaffe- hus, men väl i dödsriket. Denna typ av upp- lägg förekommer också i andra moraliska tid- skrifter från tiden, ett par av de direkta sven- ska förebilderna till Margareta Mommas tid- skrift var med stor sannolikhet både Olof Gyllenborgs *Skuggan af den döda ARGUS*, från 1735, men framför allt den anonyma tidskrif- ten *Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande MERCURIUS, Och den Swänska ARGUS*, som troligtvis kom ut 1735.¹¹ De vikti- gaste karaktärerna i *Samtal* är huvudpersonen Fruntimmersskuggan (Fruntimret), Argi skug- ga (skuggan efter den ’avlidna’ tidskriften *Argus*), Philosophen (en lärd och åldrad man) och Muselmanen (en kiahaja, d.v.s. tur- kisk minister och diplomatiskt sändebud). I slutet av tidskriften dyker också två präster (en katolsk och en reformert) och deras respekti- ve lärjungar upp.

Margareta Mommas tidskrift kom ut i en politiskt dynamisk tid. 1738-39 års riksdag kom att innebära ett regeringsskifte i Sverige. Flera av de sittande riksråden, med Arvid Horn i spetsen, fick då träda tillbaka och ersat- tes av hattar. Det är också vid denna riksdag som de partibetecknande namnen ”hattar” respektive ”mössor” började tas i bruk (S. Carlsson 1995 a:174-180). Denna riksdag gav för övrigt impulser till en mängd skribenter (I. Carlsson 1966: 49). I första numret av *Samtal* önskas riksdagen lycka till i sitt värv. Samtidigt måste det framhållas att Mommas tidskrift inte i någon högre grad ger sig in i de inrikes- politiska frågorna, men väl i utrikespolitiken, och framför allt diskuteras den mer principi-

ellt övergripande frågan om hur en stat skall styras.

I det första numret träffar Fruntimret Argi skugga (Argus) och deklarerar hur hon skulle vilja samtala med denna berömda skugga. Hon framhåller två saker, sin önskan att förbli anonym och sin okunnighet om dödsriket. Lite nedlåtande förklarar Argus att han överser med Fruntimrets okunnighet på grundval av hennes kön, han skall avpassa sin förklaring efter hennes nivå. I fjärran, visar han, vistas de lärda männen och filosoferna i en park omgärdad av murar och vallgravar. Kan man åtminstone inte få se de lärdas park, finns det inga genvägar, undrar Fruntimret? Hon har hört att det finns kvinnor som "sluppit tämeligen när" (s. 5-6). Här kommer så i en not ett mini-gynecium, med en uppräknig av berömda intellektuella kvinnor som borde funnit sin plats i närheten av de lärda männen. Argus lovar då att ledsaga Fruntimret vidare så långt det går. Hon tillkännager sedan att hon för sin del anser att det svenska språket borde användas i högre grad, för att fler skulle kunna bibringas kunskaper. (I tidskriftens andra nummer menar rentav Fruntimret djävt att universitetens undervisning borde ske på modersmålet.) Argus håller med, av vikt är "den stora hopens uplysning", menar han (s. 7). Redan i detta första samtal läggs riktningen ut; i denna tidskrift skall diverse politiska, filosofiska, religiösa och lärda ting dryftas, men på ett sådant sätt att även en icke-lärd läsare, ett fruntimmer, kan följa med. Fruntimret vill få hjälp att nå de lärdas park.

Ur retorisk synvinkel kan man för det första konstatera att en acceptans av tidskriftens budskap helt bygger på den trovärdighet som de samtalande personerna har. Följaktligen blir en viktig utgångspunkt i texten att lovprisa de personer som bär tidskriftens budskap. I tidskriftens första nummer finns således ett parti med lovprisning (*genus demonstrativum*) i vilket först Fruntimret gör sin reverens för Argus, som sedan i sin tur återgäldar artigheterna. Detta kan ses som ett genretypiskt inslag som återfinns i andra samtal mellan döda (jfr Skuncke 1993: 243). Inne i *Samtal* görs sedan i linje med detta positiva beskriv-

ningar av Muselmanen och Filosofen när de introduceras.

Samtal kan sedan till största delen sägas vara upplagd som ett politiskt rådslag (*genus deliberativum*), där olika skäl vägs mot varandra (*pro et contra*). De partier där den muselmanske ministern förekommer kan få exemplifiera detta. Indirekt och så småningom direkt diskuteras här mellan Fruntimret och Muselmanen en i Sverige brännande fråga: skulle Sverige starta ett revanschkrig mot Ryssland eller inte? När den svenska riksdagen inleddes 1738 var det en av de frågor som låg i luften. Hattarna, åtminstone de mer drastiska, hetsade till krig (Malmström 1863: 195 och 154). Man kan dock konstatera att många betraktade ett nytt krigsäventyr från Sveriges sida som ren hasard. Trots allt var åtskilliga riksdagsmän och rådsmedlemmar ytterst måna om att inte reta Ryssland och genom detta riskera en attack i förväg, väl medvetna som de var om den ryska militära överlägsenheten (Malmström 1863: 154).

Vad som sägs i partiet med Muselmanen om detta är att man inte bör starta ett anfallskrig, vilket Ryssland uppenbarligen gjort – överhuvudtaget tar skriften klart avstånd från alla former av krigföring utom försvarskrig. Samtidigt tar tidskriften parti för Turkiet, om än på ett försiktigt sätt. Menas det då att Sverige i sin tur bör attackera Ryssland? Å ena sidan är detta förkastligt, å andra sidan var det Ryssland som från början attackerade Turkiet. Indirekt skulle man alltså kunna tolka det så att Sverige hjälpte Turkiet i ett försvarskrig. Samtidigt hopas argument för hur skadligt krig i största allmänhet är. *Pro et contra*-argumentationen mynnar inte ut i ett entydigt svar.

Muselmanen underbygger till största delen sina påståenden med förnuft, inte med känsla, alltså i första hand *logos* framför *pathos*, något som var lämpligt beträffande ett politiskt tal. Märkbart i den turkiska ministerns repliker, såväl som i tidskriften i dess helhet, är också det förhållandevis enkla språk och den okonstlade stil som används. Går vi till Vossius – under 1700-talet flitigt använda – retoriska handbok *Elementa Rhetorica* finns en utsaga om den låga stilen (eller *humilis*), där det framgår att denna stil framför allt skulle användas i

brev, samtal och filosofiska disputationer (Vossius 1990: 35). Man kan konstatera att stilen i tidskriften är väl anpassad efter framställningen.

Förutom samtalen om politiska frågor (som exemplifierats ovan) eller diskussionerna om filosofi och religion, finns också en annan plädering. *Samtal* innehåller dessutom ett tema som kan kallas det kvinnliga vilket kan läsas som en inlägg om kvinnor och utbildning. På många sätt kan *Fruentimret* ses som en lärjunge till framför allt Philosophen och Muselmanen och i viss mån till *Argus*. Man kan dock framhålla att det är *Fruentimret* som styr samtalet. Hon är den enda röst förutom *Argus* som talar i direkt anföring, alla de andra personernas röster återges av henne. Genom att återge kunskapen som förmedlas till henne visar hon sin intellektuella kapacitet. Läser man tidskriften på detta sätt framstår den som en alternativ lärobok, vilken både visar hur lärdom kan sökas och dessutom ger en del smakbitar på ett alternativt sätt att se världen på. Den nya upplysningsfilosofin i fickformat om man så vill.¹²

Ett viktigt och övergripande budskap, som också förs fram flera gånger i tidskriften, är att lärdom kan sökas utan blind tilltro till auktoriteter och framför allt går den att söka utanför universitetet. Hela tidskriften, läst på detta sätt, ger anvisningar om en alternativ bildningsgång, öppen för alla förnuftiga kunskapstörstande människor, men kanske främst med adress till kvinnor.

Temat om det kvinnliga är inte vid ett första ögonkast lika påfallande som tidskriftens andra teman (exempelvis det ovan diskuterade om utrikespolitiken). I tidskriften behandlas inte frågan om kvinnans ställning på ett systematiskt eller sammanhängande sätt, istället tas detta upp mer indirekt och fragmentariskt. Jag vill trots allt hävda att detta tema i slutändan visar sig styra hela tidskriftens uppläggning. Det lilla gyneceum som återfinns i tidskriftens första nummer ger en tydlig fingerisning, det kvinnliga intellektet är inte underlägset mannens.

Den kvinnliga berättarpositionen i tidskriften erbjuder ur denna aspekt en hel del förde-

lar. Den skenbart naiva frågvisheten och den självklara rätten att vara obildad är det som driver textens didaktiska diskurs framåt. Rätten att vara nyfiken ger samma effekt som bristen på bildning. En nyfikenhet som *Fruentimret* för övrigt menar är betingad av bristande bildning, "den ignorance och owetenhet hwari man oß gemenligen mer än manfolken lemnar / och ju större den är / ju mera upväcker den oemotsäjeligen nyfikenhets pabion" (s. 42).

Lisbeth Larsson framhåller hur ett återkommande inslag i den moraliska tidskriften är en diskussion av det kvinnliga, man vänder sig till kvinnan och talar framför allt om kvinnan.¹³ Tredje numret av *Argus* kan få illustrera detta. Det inleds med en hälsning till kvinnan: "God dag, Svenska Fruentimmer!". *Argus* förklarar sedan att han vill komma som en "förtrolig och uppriktig rådgifware, at wisa Eder dygdewägen och lära Eder wackra, ärbara samt Edert wäna släkte anständiga seder" (Dalín 1994: del I: III:16). Den fåfänga, nyfikna, pratsamma kvinnan behövde uppfostras! En genomgång av andra moraliska tidskrifter visar en gemensam uppfattning hos skribenterna om vad som var önskvärda egenskaper hos en kvinna. Mot den fåfänga kvinnan ställs ett *exemplum* upp, och detta dygdeideal är ofta utformat som en 'forna tiders' svenska, spartansk och angelägen att arbeta hårt (i hushållet).

Konstruktionen av denna fåfänga kvinna är inte unik för Sverige utan förekommer frekvent i de nya medier och genrer som växer fram i hela Europa under denna tid. Elisabeth Kowaleski-Wallace menar i sin bok *Consuming Subjects* (1996) att det under 1700-talet utbröt en kamp på kulturell nivå ("cultural struggle") för att definiera och undersöka de nya mönster som successivt växte fram med det s.k. konsumtionssamhället. En andra process under 1700-talet var den där det kvinnliga skulle omdefinieras (Kowaleski-Wallace 1996: 5). I sin bok undersöker hon sedan hur dessa två processer interagerar. Denna diskurs är beroende av den nya tryckkulturen som växer fram, med litteraturslag som romaner, handböcker i hur man uppför sig och inte minst periodica (Kowaleski-Wallace 1996:10). En av Kowaleski-Wallaces hypoteser är att kvinnan kom att defi-

nieras som konsument, och ofta som en omätlig sådan. En gammal föreställning om kvinnan som en glupsk varelse när det gäller föda och sexualitet laddas med delvis annan betydelse, så att denna okontrollerade aptit får en ny innebörd. Den kvinnliga omätliga konsumenten uppstår (Kowaleski-Wallace 1996: 4-5). Kvinnans begär kräver (i detta fall oftast en manligt definierad) disciplin och tuktan för att inte svämma över alla gränser (jfr Shevelov 1989, t.ex. s. 23). Denna kvinna möter vi alltså också i Sverige. Ett intressant och utmärkande drag i diskussionen om det kvinnliga är att det i de svenska moraliska tidskrifterna ofta knyts till en överdriven varukonsumtion.

Inom parentes möter man en manlig variant av denna omätliga konsument: Petit-maitren, Sprätthöken eller Snushanen. Han dyker upp i nära nog alla dessa moraliska tidskrifter där han förlöjligas och gisslas, även i *Samtal* får han spela en roll – om än inte lika framträdande. På många sätt är Petit-maitren i den sederlärande tidskriften en lika hotfull och/eller löjeväckande figur som den fåfänga kvinnan. En intressant faktor är att Petit-maitrens beteende ofta beskrivs som kvinnligt (Helmius 1997: 260).

I *Samtal* ges alltså en annan bild av kvinnor än den ovan tecknade. För det första är det en kvinna som ger tidskriften dess förutsättningar – och hon framstår som allt annat än flamsig och konsumtionslysten utan tvärtom som ambitiös, kunskapsörstande och bildad – och detta utan att tidskriften refererar till ett gammalsvenskt guldåldersideal. Tidskriften har inte heller en raljerande hållning i förhållande till kvinnor eller alltför mycket beskrivningar av kvinnliga nackdelar – vilket var det vanligaste när man beskrev kvinnor i de övriga moraliska tidskrifterna.¹⁴ Tvärtom – när kvinnan i tidskriften vänder sig direkt till kvinnliga läsare eller talar för kvinnor i allmänhet, vilket sker på några ställen, är det på ett till övervägande delen seriöst sätt.¹⁵ Den önskan om disciplinering av den kvinnliga tygellösheten, som är vanlig i övriga moraliska tidskrifter, skjuts i bakgrunden och ersätts med en plädering för det kvinnliga intellektets utveckling. Det kan också framhållas att Fruntimret talar

till kvinnor, men hon talar också för kvinnor samt framställer sig själv som en representant för kvinnokönet. Från alla dessa positioner underbyggs i texten den (mot)bild av kvinnan som ges i *Samtal*.

Christine Mason Sutherland menar i sin uppsats om den engelska 1600-talsförfattaren Mary Astell (1995), att när denna, i *Serious Proposal to the Ladys* (1694-1695), pläderar för kvinnlig utbildning så väljer hon ytterst medvetet en position som redan från början kan bemöta eventuella argument som ifrågasätter att kvinnor behöver utbildning. Astells uppgift är inte helt enkel, för det första skall hon få sina läsare att övervinna sina eventuella fördomar mot att en kvinna överhuvudtaget tar till orda, detta i en tid när tystnad sades vara kvinnors retorik. För det andra vill hon sedan visa att en uppövning av intellektet inte leder till ett omoraliskt beteende, utan tvärtom befrämjar moralen. Rationellt tänkande kontrollerar den otyglade känslan och passionen (Sutherland 1995: 102-103). I *Samtal* fyller Fruntimret samma funktion, hon blir det *exemplum* som underbygger den indirekta plädering som görs beträffande kvinnan.

Hur når man då till de lärds park? Och kan överhuvudtaget kvinnor bli insläppta? På många plan kan man konstatera att denna fråga skapar förutsättningen för hela tidskriften. Rörelsen mot parken är tidskriftens drivkraft, men förflyttningen sker inte fysiskt utan genom olika intellektuella möten, de olika samtalen. Det slutgiltiga svaret på frågan ges heller aldrig, för innan Fruntimret hunnit så långt avstannar berättelsen. Vi får aldrig reda på om kvinnor kan komma fram ens till den vallgrav och de murar som omger parken – om en utbildning utanför universitetet räcker. Men trots allt vill jag betona ett viktigt drag i tidskriftens budskap – det finns alternativa vägar till de lärds park. Textens form, den dialogiska, kan då fylla ett vidare syfte och peka på att dialogiciteten och *pro et contra*-resonemang inte enbart var förbehållna universitetens lärdomsuppvisningar och dissertationer.

En av Lisbeth Larssons slutsatser, i en artikel om kvinnliga tidskriftsförfattare, är att *Samtal* kan ses som ett förebadande av så kalla-

de fruntimmerstidskrifter – tidskrifter som riktade sig direkt till kvinnor – som kommer mot slutet av 1700-talet.

Margareta Momma förespråkar det goda mer än hon avslöjar och kritiserar det onda. Hon är känslösare snarare än retsam och saknar helt den satiriska distans som var Dalins och *Then Swänska Argus* kännetecken. Och man kan i Margareta Mommas tidskrift se hur genren är på väg mot den riktigt intima samtalston som utbildades i fruntimmerstidskrifterna under 1770-talet.

I dessa tidskrifter har redaktören flyttat ut från herrklubbens exklusiva manliga gemenskap, där kvinnan enbart var ett samtalsämne, och in i damernas salong för att tala med dem, samtidigt som han talar om dem [...]” (Larsson 1993: 432-434).

Men stämmer detta? Jag skulle vilja lägga tyngdpunkten på ett annat sätt. Samtalet pekar inte fram mot en *discours* i ”damernas salong” utan istället ställs högre anspråk. På en retorisk såväl som på en tematisk och narrativ nivå sker istället rörelser mot olika offentligheter (politiska och litterära), metaforiskt kan detta uttryckas som en önskan att nå ”de lärda park”. Vad Fruntimret eftersträvar är inte att omforma och ladda det offentliga samtalet känslomässigt (för salongslivet), utan vad skriften vill pläderna för är (ut)bildning så att även fruntimmer kan delta i detta samtal. Vad som begärs är med andra ord att få gehör för sina åsikter, makt, men också att uppnå möjligheten och rätten att agera för dessa åsikter, det vill säga socialt accepterad auktoritet.

Kommen nu, I Swea Inbyggare

Elisabeth Gyllenberg (1714-1769), f. Stierncrona, var gift med Fredrik Gyllenberg (1698-1759), en högt uppsatt hattpolitiker. När Elisabeth Gyllenberg gifte sig 1729, vid enbart 15 års ålder med sin 16 år äldre man, blev hon medlem i en av Sveriges mäktigaste adelsfamiljer. Själv kom hon från en rik adlig familj. Med sig i boet förde bruden en ansenlig förmögenhet som bland annat bestod av diverse bruk och säterier. I själva verket var det Elisabeth

Gyllenborgs pengar som lade den solida grunden för hushållets välstånd, maken Fredrik Gyllenberg gifte sig till pengar.¹⁶ Men Fredrik Gyllenberg var också en skicklig företagare som kom att bli en av landets största bruksägare. Sitt genombrott på den politiska arenan gjorde Fredrik Gyllenberg vid 1731 års riksdag, då han stod vid sin bror Carls (som var en av hattpartiets grundare) sida i oppositionen mot Arvid Horn. Efter Carl Gyllenborgs död 1746 kom Fredrik att bli den som garanterade släktens fortsatta inflytande i politiken (Sahlberg 1943: 298-299). Hushållet var rikt på pengar, såväl som på politiskt inflytande och makt. Vi rör oss här i Sveriges elit.¹⁷

I Elisabeth Gyllenborgs andaktsbok finns, i ett avsnitt som diskuterar hustruns roll, följande citat:

Qwinnan städer jag icke, at hon råder öfwer mannen; utan ware i stillhet. Ty qwinnan är mansens ära. Icke eller bör hon wilja lära offentlig, eller blanda sig uti de saker, som mannen allena tilkommer, at sköta (Gyllenberg 1756 b: 417).

Längre fram i samma avsnitt står det bland annat följande om kvinnans plikter i hushållet: ”En dygdig qwinna är såsom ett köpmans skepp, som sina bergning fjärran efter hämtar.” (Gyllenberg 1756 b: 419). Kvinnan skall enligt detta inte yttra sig om offentliga ting, men å andra sidan är hon ”mansens ära”. Man kan säkerligen även utvidga detta till att säga släktens ära. Elisabeth Gyllenberg bör – enligt sin egen uppfattning – egentligen inte yttra sig i politiska frågor, men det som krävs av henne som god hustru inom hushållets ram kan å andra sidan påbjuda detta – i hushållet Gyllenborgs fall bestod ”bergningen” av politiskt gods.

När man idag läser Elisabeth Gyllenborgs text kan det vid en första anblick vara svårt att förstå att vi har att göra med politisk stridskrift. Texten består nämligen av en stor mängd bibelcitater som fogats samman med hjälp av ett fåtal bindeord och meningar. Sammanlagt består detta kompilat av i snitt ca 10-15 bibelcitater per sida på 64 sidor, vilket gör att texten är hopsatt av över 700 citat. Det är

genom titeln på skriften – *En Swensks Tankar Ofver Den 22 Junii 1756* (hädanefter kallad *Tankar*) – som läsaren får besked. Den syftar på det rojalistiska kuppförslaget, vilket avslöjades den 22 juni 1756, som skulle utöka kungens maktbefogenheter på bekostnad av ständernas och rådets.

Kuppförslaget skall ses som kulmen på en längre tids maktkamp. Marie-Christine Skuncke skriver om frontlinjerna i denna strid: ”å ena sidan kungaparet, strävande efter ökad makt; å andra sidan ständerna och rådet, båda med stark hattmajoritet, fast beslutna att hindra varje försök att återinföra enväldet”. (Skuncke 1993: 181-182). Kärnan av dem som planerade kuppen (som i Gyllenborgs skrift kallas ”förrådarna”) befann sig i kungaparets omedelbara närhet, men rojalisterna hade också sökt stöd ute i landet hos olika regementen och hos bondebefolkningen. Då sammansvärjningen hade upptäckts, natten mellan måndag den 22 juni och tisdagen den 23 juni, gick rådet omedelbart till motattack. De inblandade fängslades och tvingades bekänna under tortyr och åtta personer dömdes till döden. Kungaparets inblandning i planerna avslöjades också. Kungen kunde rentav ha riskerat att bli avsatt på grund av edsbrott men ständerna lät denna gång någån gå före rätt, med all säkerhet för att inte underblåsa instabiliteten i landet (S. Carlsson 1995 b: 61-62; Malmström 1899: 192-201; 205 ff.; 220; 233 ff.).

Den bibelkompilatoriska formen kan idag verka långsökt, men låg nära till hands för Elisabeth Gyllenborg eftersom hon utformat en andaktsbok enligt samma mönster (del I kom ut samma år som hennes politiska skrift). Hon var alltså väl förtrogen med detta sätt att arbeta och hade redan tillgång till material när hon skrev *Tankar*.¹⁸ En annan aspekt är att det religiösa språket var välkänt för alla vid denna tid. Inte minst kan man påpeka att den så kallade Hustavlan som spreds via psalmböcker och katekeser – där den tredelade bild som skulle reglera samhällsordningen tecknades – var uppbyggd av lämpliga bibelställen.

Elisabeth Gyllenborgs skrift tar alltså upp en brännande aktuell politisk fråga och riktar sig rakt in i maktens centrum – det är höga

pretentioner som ställs i denna klart hattvänliga skrift. (Att skriften så tydligt fördömer kuppförslaget är givetvis en följd av att författaren tillhörde en av hattpartiets ledande släkter.) Skriften ger sig inte bara in i den politiska debatten, där den rentav ’tar kungen i örat’ och redogör för åsikter om hur ett land bör styras – skriftens utformning ger den dessutom karaktären av en (straff)predikan. Genom den *persona* som anläggs ställs krav på både politiskt och religiöst mandat.

I Elisabeth Gyllenborgs text talas till, om och för svenska folket. En jämförelse kan göras med den mycket spridda hattvänliga tidsskriften *En Åhrlig Svensk* (1755), till vilken det finns en del indirekta referenser i *Tankar*. Där heter det: ”Alltså blir vår Årlige *Man*, en årlig Menniskia, en årlig Christen, en årlig Svensk. [min kurs.]” (*En Åhrlig Svensk* 1755: 2). Inledningsvis i denna skrift talas enbart om män, till män, och det är uppenbart att denne årlige svensk är just en man. Det får givetvis en viss betydelse om tilltalet istället är ’könsneutralt’, vilket innebär att även kvinnor kan inkluderas i det politiska offentliga samtalet.

Granskar man de bibelcitat som använts i *Tankar* framkommer ett mönster. Nära nog inga citat har tagits från Nya testamentet. Det är Gamla testamentet som i första hand har använts. Många av citaten kommer också från profeterna, framför allt Jesaja och Jeremia. Detta är ändamålsenligt eftersom profeterna ofta behandlar politiska frågor och fördömer olika missförhållanden. Dessutom kan den som citerar profeterna göra anspråk på att indirekt tala med Guds egna ord.¹⁹

I textens inledande parti läggs inte bara skriftens tematiska riktning ut, utan redan här anläggs också det tonfall som kan ses som textens karakteristika. Ett högstämt, ödesmättat och antydande tonfall, där det som antyds aldrig kommer i öppen dager. Den profetiska kraften understryks av att Sverige omskrivs som Israel (jfr Ekedahl 1999). Skriften är till största delen upplagd som ett anklagande tal, en variant av retorikens domstolstal (*genus judiciale*). De profetiska böckerna i Bibeln påminner också i vissa stycken om domstolsförhandlingar (Ringgren 1974: 22-24). Tack vare

den kompilatoriska formen kommer olika stilistiska drag från Bibeln att kännas igen, men vissa av dessa blir extra påfallande eftersom de används så frekvent. Texten innehåller följaktligen en stor mängd troper och figurer.²⁰ Man kan framhålla att skriftens huvudtendens är politisk, men att det politiska syftet är helt sammantvinnat med ett religiöst. Det är genom att vända sig till Gud och följa hans bud som ett riktigt politiskt ställningstagande och agerande kan uppnås. En viktig aspekt av texten är att den även vill väcka tro.

Först i *Tankar* kommer ett avsnitt där de anklagade definieras varefter anklagelserna preciseras och straffet döms ut, slutligen kommer ett parti av försonande karaktär. Läsaren av texten får dock vara tålmodig; liksom i Bibeln används en förebådandets och parallellitetens teknik. Man kan också så småningom märka att brottet överförs enbart på förrädarna, en teknik som inom retoriken är känd som *remotio criminis*. Fursten undgår helt straff, han kan lämna synden bakom sig, som en orm efter en skinnömsning.

Genomgående i texten är att den så tydligt genomsyras av känslor framkallande effekter. Inledningsvis präglas texten av starkt negativa känslor – till exempel vrede, rädsla, sorg – vilka betingas av den hotsituation som målas upp och som också väcker indignation (*indignatio*) inför de illgärningar som begåtts.²¹ Mot slutet däremot tar mildare tongångar över, med förlösande känslor som medlidande, hopp, tröst och slutligen tacksamhet. Går man till Vossius *Elementa Rhetorica*, som räknar upp olika typer av affekter, finner man att Elisabeth Gyllenborgs skrift rör sig över en bred skala.²²

Vem är det då som anklagas och vem anklagar? Vilka som anklagas är tydligt. Det är för det första det syndiga Israel (Sverige), för det andra förrädarna och för det tredje fursten. Den anklagande, eller rättare sagt de anklagande, är i första hand Gud, i andra hand olika bibliska gestalter (som givetvis indirekt också återger Guds ord) – och det "jag" som talar i texten kan för det mesta förbindas med profeterna och Gud. Men man finner också en annan typ av "jag", som i den dikt som

avslutar texten där Gud tackas för att Sverige undgått faran, "Ty beder jag nu Tig [...]" (min kurs. s. 63). Ett "jag" som ibland också gömmer sig i ett nationellt kollektiv ("Swea inbyggare"), vilket det tilltalar, men även blir delaktig av (genom tilltalsordet "wi") och slutligen dessutom gör sig till tolk för. En glidning som tydligt åskådliggörs i följande citat: "Kommen nu, I Swea Inbyggare! wi wilje hålla oß intil HERran med et ewigt förbund [...]" (min kurs. s. 58). Detta "jag" träder dock fram först när texten övergått från att vara enbart anklagande och straffande till att bli tröstande och konsoliderande. Alltså – när synden avskilts från "Swea Inbyggare" kan detta "jag" framträda som en medlem av och en representant för svenska folket.

Att erövra en plats i de lärndas park

Elisabeth Gyllenborgs skrift skiljer sig märkbart från Margareta Mommas. Både beträffande innehåll och utformning har vi att göra med två motsatta typer av texter. Den ena är saklig och stilistiskt sparsmakad, den andra texten är rikligt ornamenterad och söker med hjälp av religion och känslor att påverka läsaren. En annan skillnad är att Momma anlägger en kvinnlig *persona*. Man ser i dessa två skrifter helt olika strategier för att nå ut med budskapen. Samtidigt kan man konstatera att det är höga anspråk som ställs i bägge texterna; i Margareta Mommas tidskrift diskuteras bl.a. en omdaning av "academierna", utrikespolitiska (folkrättsliga) frågor och inte minst pläderas det för att kvinnor skall kunna delta i det offentliga samtalet. Elisabeth Gyllenborgs text får tyngd genom den ytterst anspråksfulla språkliga utformningen. Det religiösa språk som bygger upp texten var normalt sett förbehållet män (präster). I denna text sammanfaller, som jag påpekat, rentav ibland den talandes röst med Guds egen. Något som kan vara värt att notera är att dessa bägge skrifter inte enbart vänder sig till män. Tillalet är visserligen ställt till en politisk offentlighet, men det är tydligt att även kvinnor tilltalas och inkluderas (i Mommas text direkt, i Gyllenborgs genom det 'könsneutrala' tillalet). Det kan-

ske allra viktigaste när det gäller utformning-
en av texterna är att de befinner sig inom den
klassiska retorikens hägn. Tack vare det når
budskapet effektivt ut till en läsekrets som
sedan århundraden tränats i att avläsa dess
koder.

Märkbart är att dessa bågge kvinnliga för-
fattare inte intar en tillbakadragen position i
och genom sina texter. En jämförelse kan
göras med kvinnliga författare till så kallade
tillfällesskrifter (alltså verk som skrevs till olika
tillfällen som begravningar, bröllop etc.) som
visserligen går ut i offentligheten med sina
skrifter, men som inte så sällan anlägger ett
ödmjukhetstopos i sina verk. De ber om ursäkt
för att de som kvinnor överhuvudtaget tar till
orda.²³

Lämnar man den textuella nivån och gran-
skar författarna ur ett aktörsperspektiv är det
uppenbart att skrifterna inte enbart kan ses
som del i en personlig strategi – utan de fyller
med största sannolikhet ett vidare syfte.
Troligtvis är de även skrivna utifrån dessa kvin-
nors familjers behov, utifrån hushållens intres-
sen. Här är det väsentligt att också lyfta in för-
fattarnas sociala position. Kön räcker inte som
analyskategori utan måste kompletteras med
klass. Elisabeth Gyllenborgs agerande måste
exempelvis ses mot bakgrunden av att hon var
en adelskvinna med hemmavist i den svenska
eliten (jfr Samuelsson 1997).

Jag vill hävda att Margareta Momma och
Elisabeth Gyllenborg på ett plan inte avviker
från sina manliga kolleger. Det går inte att hos
dem urskilja ett specifikt kvinnligt politiskt
språk.²⁴ Dessa kvinnliga författare hämtar sina
argument från och vänder sig till en politisk
offentlighet och inte minst utformar de sina
texter i enlighet med den klassiska retoriken.
De följer alltså helt den gängse normen för
hur denna typ av texter skulle skrivas. Innebär
då detta en slavisk anpassning? Enligt min
mening inte. För samtidigt för de indirekt upp
frågan om kvinnlig medverkan i offentlighe-
ten. Man skulle lika gärna kunna säga att de
erövrar denna tradition och gör den till sin
egen. Det här sker, som mina exempel visar,
på olika sätt. Margareta Momma ställer krav
på politiskt mandat å hela kvinnökönets väg-

nar medan Elisabeth Gyllenborg kan utgå
ifrån sin höga sociala position (familjen/släk-
ten) när hon söker gehör för sina åsikter. Och
inte minst, när de skriver in sina texter i en
manligt definierad litterär tradition, och för
ut sitt budskap i en manligt definierad öffent-
lighet (den politiska) går dessa kvinnliga för-
fattare utöver gränserna för vad som var
acceptabelt för en kvinna vid denna tid.
Omformulerar man detta i termer som "sub-
versivitet" eller varför inte "transcendens"
menar jag att detta kan avläsas på olika nivåer.
Det synliggörs inte bara genom vad eller hur
dessa kvinnliga författare skriver, utan visar sig
också då man granskar deras bakgrund, vilka
de vänder sig till och inte minst åskådliggörs
det i att de överhuvudtaget tar till orda. Istället
för ett kvinnligt språk skulle man här kunna
tala om en kvinnlig position, som kan avläsas
både inomtextuellt och på aktörsnivå. Genom
sina texter exemplifierar dessa kvinnliga för-
fattare att kvinnor i själva verket var kapabla
att ta till orda när det gällde politiska frågor.

NOTER

1. Artikeln är baserad på ett avsnitt ur en kommande dok-
torsavhandling i litteraturvetenskap som behandlar fri-
hetstidens kvinnliga författare till politiska skrifter och
tillfällesskrifter.
2. Det på många sätt problematiska begreppet "öffentlig-
(het)" kommer på grund av utrymmesbrist inte att dis-
kuterar eller definieras närmare i denna artikel och
används därför i första hand i sin lexikala betydelse,
alltså offentligt är något som riktar sig till en allmänhet.
3. Det kan framhållas att författarrollen under 1700-talet
inte med automatik var kopplad till försörjning. Troligt
är till exempel att merparten av framför allt de kvinnli-
ga tillfällesförfattarna (författare till skrifter som skrevs
till begravningar, bröllop, promoveringar etc.) – vilka
utgjorde huvuddelen av den kvinnliga författarpopula-
tionen – skrev av sociala skäl, för olika släktingar och
vänner eller också inom ett större socialt nätverk där de
är medlemmar. Tillfälleslitteraturen ingick här som en
viktig komponent i den sociala legering som förenade
dessa nätverks medlemmar. Det är ett intressant och
relativt förbisett faktum att även kvinnor stod för denna
typ av representativ social verksamhet. Ohrberg, 1998,
s. 53-59.

4. Wiesner, 1993, s. 239-240; Stadin, 1997. Jfr Österberg, 1997, s. 22-63; Andersson, 1998, s. 39f.
5. Det finns ganska få uppgifter om Margareta Momma, man vet att hon gifte sig omkring 1735 med sin nära nog tio år yngre man. Paret fick tre barn, varav två levde till vuxen ålder. Bägge dessa barn kom också att bli verksamma i tryckeribranschen, Petter (1738-1758) och Elsa (1744-1826). Om släkten Momma står att läsa i *Svenskt biografiskt lexikon* samt *Svenska Attartal*, del 10, s. 373.
6. Tidskriften skulle egentligen ha börjat utkomma i maj, alltså lagom till den svenska riksdagens början, men hindrades av censor (Gustaf Benzeltjärna), se Benzeltjärna, 1884, s. 63, samt Sylwan, 1892, s. 185.
7. Benzeltjärna, 1884, s. 63, se även s. 75 och s. 77.
8. Om moraliska tidskrifter se M. Lamm, 1994, s. XVII; Sylwan, 1892, s. 120 ff.; Svanfeldt, 1937, s. 6-15. För en förteckning av svenska moraliska tidskrifter se Sylwan, 1892, s. 243-244.
9. Lamm, 1994, s. XVIII, som menar att *Argus* lånat mycket från den holländska *Le Misanthrope*. Man kan också konstatera att de olika personer som introduceras i *Argus* är nästan direkt kopierade ur den engelska *The Spectator*. Ingemar Carlsson påpekar också att *Argus* innehöll direkt översatt och plagierat material, 1997, s. 27. Jfr Lisbeth Larsson som hävdar att *Argus* inte var en översättningsprodukt, Larsson, 1993, s. 430.
10. Kaffehuset kom att representera möjligheten till det fria samtalet mellan olika sociala skikt, se Habermas, 1968 (1962), s. 43-44.
11. I samma tradition skrev också bl.a. Fénelon och upplysningsmannen Fontenelle sina respektive verk, bägge med titeln *Dialogues des Morts*, se även Skuncke, 1993, s. 243-244. Ingemar Carlsson framhåller att dialogen och samtalet är en genre med gamla anor inom den politiska litteraturen, I. Carlsson, 1966, s. 99 ff.
12. Begreppet "upplysning" definieras här med Skuncke. Hon ser upplysningen som ett idékomplex vilket preciseras med hjälp av den holländska historikern Wijnand Mijnhardt's som menar att upplysningssidéer kännetecknas av "en tro på 'the perfectibility of mankind and the reformability of society'". Skuncke, 1997, citat från s. 3.
13. Larsson, 1993, s. 430. Även när det gäller utländska moraliska tidskrifter finner vi samma drag, se exempelvis *Deutsche Literatur von Frauen. Erster Band Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, 1988, s. 454.
14. Man kan dock påpeka att sådana inslag finns, men att de inte är många. Se exempelvis s. 40 och s. 62-64.
15. Se s. 5-6, 10, 32, 64, 73 samt 85.
16. Paret kom att få åtta barn. Det kan noteras att Elisabeth Gyllenborg kom att föda dessa barn ganska tätt, ett barn föddes vart eller vartannat år från det hon var 16 år. Biografiska uppgifter hämtade ur *Svenskt biografiskt lexikon*; *Svenska män och kvinnor* och Elgenstierna, del III, 1927. Om Fredrik Gyllenborgs politiska och ekonomiska ställning se även Sahlberg, 1943, s. 299-302 och Ericsson, 1985, s. 250f. och s. 268.
17. Till eliten kan man räkna de familjer eller släkter som hade politiskt inflytande, kollektiv social status och ekonomisk makt, Karlsson, 1997, s. 590-619.
18. Till hjälp vid sammanställningen av olika bibelcitat kunde en dåtida författare använda sig av uppslagsverk där man kunde slå upp var olika ämnen eller nyckelord återfanns i Bibeln, exempelvis L. J. Halenius bibelkonkordans *Concordantiæ Biblicæ cum versione Suetica. Eller Hela Bibliska Grund-Textens öfverensstämmelse Med Svenska Öfversättningen*, del 1-2, Stockholm, 1734 och 1742. En annan möjlighet var att helt enkelt gå till det register över olika uppslagsord som återfanns i dåtida biblar.
19. Detta går att jämföra med den beskrivning av förhållandet mellan engelsk patriotism och därmed sammanhängande historieskrivning å ena sidan (konstruktionen av nationen) och religionen (Bibeln) å andra sidan som ges i en uppsats av Patrick Collinson. I detta projekt, där nationen skulle konstrueras, är det främst Gamla testamentet och då profeterna som används, här tar man just fasta på den historiska och profetiska kraften som förmedlas där, Collinson, 1997, s. 15-45.
20. En hög och konstfullt utarbetad stil var passande för religiös retorik, men därmed inte sagt att den skulle vara njutbar, utan den höga stilen skulle istället förmedla kraftfullhet (*energia*) och livfullhet (*enargia*), se Lindgärde, 1996, s. 108 resp. 118-119. Det först nämnda draget (*energia*) är märkbart i Elisabeth Gyllenborgs skrift.
21. Kurt Johannesson framhåller att just *indignatio* är en av de känslor som är särskilt viktiga för att ge en känslomässig förstärkning av argumenten i ett tal riktat till en domstol, Johannesson, 1990, s. 42.
22. Vossius, s. 12-13. Denna helt igenom känslomässigt laddade stil behöver inte nödvändigtvis ställas i motsats till en argumentation baserad på förnuft. Valborg Lindgärde framhåller att denna dikotomi inte är given när det gäller religiösa texter, eftersom dessa har till uppgift att väcka tro. Se Lindgärde, 1996, s. 116.
23. Öhrberg, 1998, s. 125 och 144. Jfr Mral, 1995; Stadin, 1997, s. 209; Wiesner, 1993, s. 23.
24. Jfr McConnell-Ginet, som istället för ett kvinnligt språk talar om "different styles or strategies or preferred patterns of language use" samt "linguistic choices made in particular discourse settings", McConnell-Ginet, 1980, s. 17.

LITTERATUR

- Andersson, Gudrun (1998): *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Studia historica Upsaliensia 187, akad. avh., Uppsala Universitet, Universitetsbiblioteket.
- Barlowe, Jamie (1995): "Daring to Dialogue: Mary Wollstonecraft's Rhetoric of Feminist Dialogics", Andrea A. Lunsford (red.) *Reclaiming Rhetorica: Women in the Rhetorical Tradition*, Pittsburgh & London: University of Pittsburgh Press.

- Bennich-Björkman, Bo (1970): *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550-1850*, Studia litterarum Upsaliensia 5, akad. avh., Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Benzelstjerna, G. (1884-85): *G. Benzelstjernas censorsjournal 1737-1746*, Leonard Bygdén & Eugène Lewenhaupt (utg.), Stockholm.
- Biblia Thet är / All then Heliga Skrift på Swensko; Efter Konung Carl then Tolftes Befalning*, Stockholm, 1703.
- Carlsson, Ingemar. (1966): *Olof Dalin och den politiska propagandan inför "lilla ofreden". Sagan om hästen och Wärsa i samtidspolitisk belysning*, akad. avh., Lund: Gleerup.
- Carlsson, Ingemar (1967): *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur. En bibliografi*, Acta Bibliothecae Universitatis Gothoburgensis 9, Göteborg & Stockholm.
- Carlsson, Ingemar (m.fl.) (1997): *Olof von Dalin. Samhällsdebattör historiker språkförnyare*, utg. av Olof von Dalinsällskapet, Falkenberg: CAL-förlaget.
- Carlsson, Sten (1967 o. 1979/1995 [a]): "Hattpartiets uppkomst och seger", Gunvor Grenholm (huvudred.) *Den svenska historien*, del 8, Stockholm: Bonnier.
- Carlsson, Sten (1967 o. 1979/1995 [b]): "Kungamaktens självhävde försök", Gunvor Grenholm (huvudred.) *Den svenska historien*, del 9, Stockholm: Bonnier.
- Collinson, Patrick (1997): "Biblical rhetoric: the English nation and national sentiment in the prophetic mode", Claire McEachern & Deborah Shugar (red.) *Religion and Culture in Renaissance England*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalin, Olof von (1910-1919/1994): *Then Swänksa Argus, 1-3*, B. Hesselman & M. Lamm (inl. o. utg.) Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet 1, Stockholm: Vitterhetssamfundet.
- Deutsche Literatur von Frauen. Erster Band Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Gisela Brinker-Gabler (red.), 1988, München: Beck.
- Ekedahl, Nils (1999): *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*, Studia rhetorica Upsaliensia 2, akad. avh., Uppsala: Gidlund.
- Elgenstierna, Gustaf (1927): *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Med tillägg och rättelser*, III, Stockholm.
- En Ahrlig Svensk*, Niklas von Oelreich (trol. red.), Stockholm, 1755-1756.
- Ericsson, Birgitta (1985): "Privilegiegivningen till järnbruk och järnmanufaktur i Sverige under frihetstiden", *Industri og Bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. Århundrede, Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet*, Publikation 5, Projektledare: Birgitta Ericsson, Oslo & Bergen & Stavanger & Tromsø.
- [Gyllenberg, Elisabeth] (1756): *En Swensks Tankar Öfver Den 22 juni, 1756*, Stockholm.
- [Gyllenberg, Elisabeth] (1756 [b]): *Marie Bästa Del, Eller Thet Ena Nödvändiga...*, del I, Stockholm.
- Habermas, Jürgen (1962/1968): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Neuwied am Rhein.
- Halenius, L. J. (1734 och 1742): *Concordantiæ Biblicæ cum versione Suetica. Eller Hela Bibliska Grund-Textens öfwerensstämmelse Med Svenska Ofwersätningen*, del 1-2, Stockholm.
- Helmius, Agneta (1997): "Äktenskap som mål och mening: Könskonstituering i 1700-talets Sverige", B. Gullikstad og K. Heitmann (red.) *Kjønn, makt, samfunn i Norden i et historisk perspektiv*, bind 2, Konferensrapport fra det 5. nordiske kvinnehistorikermøte, Kløkken 08.-11.08.96, Dragvoll: Senter for kvinneforskning.
- Holmberg, Claes-Göran, Ingemar Oscarsson & Per Rydén (1983): *En svensk presshistoria*, Solna: Esselte studium.
- Johannesson, Kurt (1990): *Svensk retorik eller konsten att övertyga*, Stockholm: Norstedt.
- Karlsson, Asa (1997): "Enväldets politiska elit. Släkt- och äktenskapsband inom rådsretsen 1680-1718", *Historisk tidskrift*, nr 4/1997.
- Kowaleski-Wallace, Elisabeth (1996): *Consuming Subjects. Women, Shopping, and Business in the Eighteenth Century*, New York: Columbia University Press.
- Lamm, Martin (1910-1919/1994): "Inledning", *Then Swänksa Argus, 1-3*, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet 1, B. Hesselman & M. Lamm (inl. o. utg.), Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- Larsson, Lisbeth (1993): "Min kiära Syster och oförlikneliga Wän! Om 1700-talets svenska press och dess fruntimmerstidskrifter", Elisabeth Möller Jensen (red.) *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, del 1, I Guds namn 100-1800*, Eva Hættner Aurelius & Anne-Marie Mai (red.), Höganäs: Wiken.
- Lindgärde, Valborg (1996): *Jesu Christi Pijnos Historia Rijnwijs betrachtad. Svenska passionsdikter under 1600- och 1700-talet*, Litteratur Teater Film Nya serien, 12, akad. avh., Lund: Lund University Press.
- Malmström, Carl Gustaf (1863): *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död til statshwälfningen 1772*, del 2, Stockholm.
- Malmström, Carl Gustaf (1899): *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död til statshwälfningen 1772*, del 4, Stockholm.
- McConnell-Ginet, Sally (1980): "Linguistics and the Feminist Challenge", Sally McConnell-Ginet, Ruth Borker & Nelly Furman (red.) *Women and Language in Literature and Society*, New York: Praeger.
- [Momma, Margareta] (1738-1739): *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga. Nyligen ankommen til de dödas Rijke*, nr 1-10, Stockholm.
- Mral, Brigitte (1995): "Konsten att välja rätt mask. Kvinnors retorik", Christer Åsberg (red.), *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton*, tillägnade Kurt Johannesson, Stockholm: Norstedt.
- Pateman, Carole (1989): *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Cambridge: Polity Press.
- Ringren, Helmer (red.) (1974): *Israels profeter. En studiebok*, Stockholm: Verbum.
- Sahlberg, Gardar (1943): *Gustaf Fredrik Gyllenberg. Hans liv och diktning under frihetstiden*, akad. avh., Uppsala.
- Samtal i The Dödas Rijke*, u. o. [Stockholm], u. å. [1735?].

- Samuelsson, Jan (1997): "En god och förnuftig matmoder. Adelskvinnor under stormaktsväldet", Eva Österberg (red.), *Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Jämmerdal & fröjdesal*, Stockholm: Atlantis.
- Shevelov, Kathryn (1989): *Women and Print Culture: the construction of femininity in the early periodical*, London: Routledge.
- Sjöblad, Christina (1997): *Min vandring dag för dag: kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm: Carlsson.
- Skuncke, Marie-Christine (1993): *Gustaf III. Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm: Atlantis.
- Skuncke, Marie-Christine (1997): "1700-talets Sverige – en upplyst nation?" Under tryckning i *Kungl. Vetenskaps Societeten i Uppsalas årsbok 1997*.
- Stadin, Kekke (1997): "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, vol. 63, nr 2/97.
- Sutherland, Christine Mason (1995): "Mary Astell: Reclaiming Rhetorica in the Seventeenth Century", Andrea A. Lunsford (red.), *Reclaiming Rhetorica: Women in the Rhetorical Tradition*, Pittsburgh & London: University of Pittsburgh Press.
- Svanfeldt, Gunnar (1937): *Posten 1768-1769 och dess författare. Ett litteraturhistoriskt bidrag till studiet av frihetstidens sista skede*, akad. avh., Uppsala.
- Svenskt biografiskt lexikon*, 1-26, Stockholm, 1918-1989.
- Svenska män och kvinnor*, 1-8, Stockholm, 1942-1955.
- Svenska ättartal*, del 10, V. Örnberg (red.), Stockholm, 1894.
- Sylwan, Otto (1892): *Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet)*, akad. avh., Lund.
- Wiesner, Merry (1993): *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Voss(ius), Gerhard, Johann (1990): *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*, Stina Hansson (övers. o. red.), Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Öhrberg, Ann (1998): *Uphof af förtjenst, tacksamhet och vänskap. Kvinnliga tillfällesförfattare under frihetstiden – författarroll och retorik*, lic.avh., litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Österberg, Eva (1997): "Makt, stat och kön – begreppens tyranni, ambivalenta tolkningar och kvinnorna på 1600-talet", B. Gullikstad og K. Heitmann (red.) *Kjønn, makt, samfunn i Norden i et historisk perspektiv*, bind 1, Konferensrapport fra det 5. nordiske kvinnehistorikermøte, Kløkken 08.-11.08.96, Dragvoll: Senter for kvinneforskning.

SUMMARY

Female authors in eighteenth-century Sweden were in many ways restricted by their sex and had no formal political authority. But in spite of this there were amongst them those who took a great interest in political matters and made their voices heard. In this article two female authors of political texts are discussed, Margareta Momma author of a periodical *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga* (1738-39) and Elisabeth Gyllenberg who wrote *En Svensks Tankar Öfver Den 22 Junii 1756* (1756). The key question is if the structural restrictions in any way shaped the texts. And if so, how? Was there a special 'female political language'?

The main frame to all texts at this time was set by the classical rhetoric. It is obvious that both Momma's and Gyllenberg's texts are written in this tradition. In many ways there is no difference between their texts and texts written by their male colleagues. They all write for the same public. But Momma's periodical, besides her debate of current political topics, also makes demands on behalf of her sex. One underlying meaning in the text is a plea for womens right to education. This plea is built on what in the article is called the female position, which can be traced both on a rhetoric, a thematic and a narrative level. An important factor is that a full understanding of the texts is dependent on context. To get a fuller notion of Gyllenberg's text one must, for example, consider the fact that she was a noblewoman from a politically influential family. Instead of a special 'female political language' one could instead in both these cases talk of a female position, that has to be traced both intertextually, as well as contextually.

Ann Öhrberg
Uppsala universitet
Litteraturvetenskapliga inst.
Slottet ing. AO
752 37 Uppsala